

Paper

*Was het laatste avondmaal van Jezus
een Paasmaaltijd of een gewone Joodse maaltijd?*

Jacob Schneider

1500783

PThU

prof.dr. J. Muis

Kerk, sacrament, ambt

3 februari 2017

Was het laatste avondmaal van Jezus een Paasmaaltijd of een gewone Joodse maaltijd?

In dit paper wordt eerst de relevantie van de bovenstaande hoofdvraag verwoord. Daarna worden aan de hoofdvraag gerelateerde deelvragen besproken, namelijk het tijdstip van de (Paas)maaltijd, de argumentatie voor en tegen de (Paas)maaltijd en een poging tot harmonisatie, de teksten over de (Paas)maaltijd en de na Bijbelse continuïteit van de (Paas)maaltijd. Aan het eind van ieder deelvraag wordt een beoordeling van de argumenten gegeven. Tot slot volgt een conclusie en evaluatie, en wordt de hoofdvraag verbonden met de vraag of het verstandig is om in de huidige Christelijke gemeenten een Sedermaaltijd¹ te vieren.

Relevantie over de vraag naar de (Paas)maaltijd

De kerk verstaat Jezus laatste avondmaal als fundering van het door haar gevierde Heilig Avondmaal.² Daarmee is de relevantie van de hoofdvraag direct gegeven, maar ook het gevaar. Talrijke analyses over het laatste avondmaal laten een grote variëteit van interpretaties zien. Vaak lijken deze interpretaties beïnvloedt door de confessionele standpunten van hun verdedigers.³ Het is een beladen onderwerp vanwege de hieruit voortvloeiende leerverschillen binnen de kerk. Daarom is het moeilijk voor de uitlegger om dit onderwerp onbevooroordeeld te benaderen.⁴

Door de diversiteit van de Nieuw Testamentische berichtgeving, en ondanks de vele pogingen tot harmonisatie, zijn we niet in staat om op grond van de literaire bronnen te bepalen welke beschrijving historisch accuraat is.⁵ Er blijken twee tradities vanuit het NT⁶ te worden overgeleverd en daarom lijkt het verstandig om deze beide te laten meewegen. Dit korte paper wil daaraan bijdragen.

Volgens Schlink is deze vraag voor het verstaan van het Heilig Avondmaal echter van ondergeschikt belang, want ook wanneer Jezus laatste avondmaal wel of niet een onderdeel was van een Paasmaaltijd stijgt het spreken en handelen van Jezus daarboven uit.⁷ Anderzijds, als het laatste avondmaal van Jezus een Paasmaaltijd was dan kan de relatie tussen het oude verbond en het nieuwe, en tussen belofte en vervulling duidelijker uitgelegd worden. Dan zouden ook de instellingswoorden van Jezus bij het laatste avondmaal en het herhalingsbevel eenvoudiger te begrijpen zijn.⁸ Een andere vraag is waarom er verschillende overleveringen zijn in het NT van Jezus laatste avondmaal.⁹

¹ In relatie tot de Christelijke gemeente wordt de term Sedermaaltijd gebruikt, en voor het Joodse Pascha zoals beschreven in Exodus 12 wordt de term Paasmaaltijd gebruikt om een verschil te duiden tussen de door God ingestelde Paasmaaltijd en de Sedermaaltijd in de huidige plurale context.

² Edmund Schlink, *Schriften zu Ökumene und Bekenntnis, Band 2, Ökumenische Dogmatik*, Göttingen 32005, 490

³ Robert F. O'Toole, 'Last Supper', in: D.N. Freedman et al. (eds), *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 4, New York etc. 1992, 234

⁴ M.H. Shepherd, Jr, 'Last Supper', in: G.A. Buttrick et al. (eds), *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, vol. 4, Nashville 1962, 73

⁵ Baruch M. Bokser, 'Unleavened bread and passover, fest of', in: D.N. Freedman et al. (eds), *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 6, New York etc. 1992, 763

⁶ NT staat voor de afkorting Nieuw Testament

⁷ Schlink, *Schriften zu Ökumene und Bekenntnis*, 492

⁸ O'Toole, 'Last Supper', 240

⁹ Shepherd, 'Last Supper', 73

Tijdstip (Paas)maaltijd

De dag en de tijd van Jezus dood worden in de evangeliën verschillend beschreven. Alle vier de evangeliën stellen dat Jezus gekruisigd werd ergens in de week van het Paasfeest te Jeruzalem. Maar er is een belangrijk verschil in de berichten.¹⁰ De synoptische evangeliën, Mattheus, Markus en Lukas, beschrijven dat het laatste avondmaal van Jezus met zijn discipelen een Paasmaaltijd was. Johannes beschrijft dat het gebeurt vóór het Paasfeest.¹¹ Om dit beter te begrijpen kan wat meer achtergrond informatie behulpzaam zijn. In de Joodse tijdrekening begint een nieuwe dag bij zonsondergang. Daarom wordt het lam voor de Paasmaaltijd bereid in de middag voorafgaande aan die maaltijd. Als de zon onder gaat begint de nieuwe dag en kan de maaltijd aanvangen.¹²

Het Evangelie van Markus, waarschijnlijk het oudste Evangelie, beschrijft dat Jezus gekruisigd wordt na de Paasmaaltijd. *'En op de eerste dag van de ongezuurde broden, wanneer ze het Pascha slachtten, zeiden Zijn discipelen tegen Hem: Waar wilt U dat wij heengaan en voorbereidingen treffen, zodat U het Pascha kunt eten?'* (Markus 14:12)¹³ Op de middag bereidden de discipelen de Paasmaaltijd en die avond, het begin van de nieuwe dag voor hen, vierden ze de maaltijd gezamenlijk. Op deze speciale gelegenheid verleent Jezus de symbolen van de Paasmaaltijd extra betekenis door te zeggen *'dit is Mijn lichaam... Dit is Mijn bloed, het bloed van het NT'* (Markus 14:22-24). Daarna wordt Jezus verraden door Judas Iskariot. Dan gaat het snel. Hij wordt onmiddellijk terecht gesteld door het Sanhedrin; is die nacht in de gevangenis; wordt 's morgens overgeleverd aan Pilatus en wordt ter dood veroordeeld. Hij wordt om 09:00 gekruisigd (Marcus 15:25), waarmee Jezus na de Paasmaaltijd gekruisigd wordt.¹⁴

Het Evangelie van Johannes, het jongste Evangelie, beschrijft veel details vergelijkbaar met Markus. Er zijn echter ook significante verschillen. De weergave van Johannes over de terechtstelling bij Pilatus is veel uitgebreider. Hier wordt ook de tijd beschreven van de terechtstelling bij Pilatus, namelijk 12 uur 's middags: *'En het was de voorbereiding van het Pascha, ongeveer het zesde uur'* (Joh 19:14). Direct hierna wordt Jezus gekruisigd. *De voorbereiding van het Pascha*. Dat is de dag voordat de Paasmaaltijd werd gegeten, de dag waarop de priesters om 12:00 uur het lam slachtte. Ook het gegeven uit Johannes 18:28 *'En zij gingen het gerechtsgebouw niet in, opdat zij niet bezoedeld zouden worden, maar het Pascha konden eten'*, wijst erop dat de Paasmaaltijd nog niet had plaatsgevonden.¹⁵

Als men de dag op Joodse wijze berekent, namelijk van zonsondergang tot zonsondergang, dan stellen de synoptische evangeliën dat het laatste avondmaal en de kruisiging plaatsvond tijdens het Pascha, op Nisan 15. In deze berekening was het laatste avondmaal een Paasmaaltijd. In het evangelie van Johannes wordt expliciet beschreven dat de kruisiging plaatsvond op 'de voorbereiding van het Pascha' dat is Nisan 14, en dat het jaar van de kruisiging van Jezus het Pascha niet op vrijdag maar op Sabbat viel. In dat geval kon het laatste avondmaal geen Paasmaaltijd zijn omdat het paaslam niet geslacht werd voor vrijdagmiddag, op het moment dat Jezus aan het kruis hing.¹⁶

Argumenten tot harmonisatie van de verschillende tijdstippen zijn onder andere het bestaan van twee kalenders, die van de Sadduceeën en die van de Farizeeën. En ook de verschillende tijdsberekeningen rond het Paasfeest.¹⁷

¹⁰ Bart D. Ehrman, *The New Testament. A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, New York, Oxford: OUP, 1997, 42008, 63

¹¹ Bokser, 'Unleavened bread and passover, fest of', 763.

¹² Ehrman, *The New Testament*, 63

¹³ Herziene Statenvertaling

¹⁴ Ehrman, *The New Testament*, 63

¹⁵ Ehrman, *The New Testament*, 64

¹⁶ Shepherd, 'Last Supper', 73

¹⁷ O'Toole, 'Last Supper', 237

Beoordeling - Tijdstip (Paas)maaltijd

Zowel Markus als Johannes beschrijven het tijdstip van Jezus dood, maar verschillend. Johannes beschrijft zorgvuldig de procedure van het Sanhedrin. Als Markus bewust van de werkwijze van het Sanhedrin zou afwijken dan zou Markus dat waarschijnlijk gedaan hebben om aan te tonen dat Jezus zelf het Avondmaal heeft ingesteld tijdens de Paasmaaltijd. Echter, dat Johannes de procedures van het Sanhedrin precies beschrijft is geen sterk argument omdat deze procedures pas 200 jaar na Jezus veroordeling door het Sanhedrin op schrift gesteld zijn. En beter argument is dat Johannes Jezus beschrijft als *het Lam van God, Dat de zonde van de wereld wegneemt* (Johannus 1:29). Waarschijnlijk heeft Johannes daarom een wijziging aangebracht in zijn berichtgeving over de dood van Jezus om daarmee precies dit theologische uitgangspunt van meer kracht te voorzien. Dat geeft antwoord op de vraag waarom er verschillende overleveringen in het NT zijn van Jezus laatste avondmaal. Bij Johannes stierf Jezus op dezelfde dag als het paaslam, zelfs op hetzelfde moment namelijk net na 12:00. Daarmee wordt door Johannes onderstreept dat Jezus echt het lam van God is!¹⁸

Argumentatie voor & tegen (Paas)maaltijd

Argumenten tegen de opvatting dat het laatste avondmaal een Paasmaaltijd was, zijn talrijk. Jezus nam alleen met zijn discipelen deel aan de maaltijd maar een Paasmaaltijd was een nadrukkelijke gezinsmaaltijd, dus met vrouwen en kinderen erbij. Er wordt geen melding gemaakt van een paaslam.¹⁹ Voor brood wordt het Griekse woord ἄρτος *brood* gebruikt en niet de technische term ἄζυμα *ongezuurde broden*. Er wordt slechts over één of twee bekertjes wijn gesproken terwijl de rite van de Paasmaaltijd vier wijnbekers kent.²⁰ De berichtgeving spreekt van één beker die rond ging terwijl bij de Paasmaaltijd ieder individu een eigen beker had. Op een heilige feestdag zou het Sanhedrin niet samenkomen en zeker niet iemand ter dood veroordelen. Jezus moest niet op het feest sterven (Markus 14:2). Het was de voorbereiding / voorsabbat (Markus 15:42). Josef van Arimathéa koopt een linnen doek (Markus 15:46).²¹ Daarbij, het Paasfeest werd één maal per jaar gevierd. Hoe ontwikkelde zich dan in de vroege Christelijke kerk het gebruik om het Heilig Avondmaal regelmatig te vieren?²²

Er zijn ook krachtige argumenten vóór de opvatting dat het laatste avondmaal een Paasmaaltijd was. Markus 14:17 spreekt van ἀνακειμένων *aanliggende*. Gewoonlijk lagen joden niet aan bij maaltijden. Bij een feestmaal zoals hier, of een gastmaal zoals in Markus 14:4 deed men dat wel.²³ De maaltijd begon καὶ ὀψίας γενομένης *toen het avond geworden was*. Terwijl op andere dagen de maaltijd in de late namiddag werd gebruikt, vond de Paasmaaltijd na zonsondergang plaats (zie Exodus 12:8,18).²⁴ Deze maaltijd begon niet met het breken van het brood zoals bij een normale Joodse maaltijd (Markus 14:20). De liturgie van de Paasmaaltijd wordt door Jezus gebruikt om zijn lijden aan te kondigen.

Versteeg beargumenteert een harmonisatie tussen Johannes en Markus.²⁵ Hij stelt dat de uitdrukking *pascha* in Johannus 18:28 niet op de Paasmaaltijd in eigenlijke zin hoeft te slaan, maar dat daarmee ook de hele zevendaagse paasweek bedoeld kan zijn. Het woord παρασκευὴ *voorbereiding* uit Johannus 19:14 heeft ook de specifieke betekenis 'voor-sabbat'. Dat blijkt uit Johannus 19:31 waar *voorbereiding* gebruikt wordt met betrekking tot de sabbat en niet met betrekking tot het Pascha.²⁶

¹⁸ Ehrman, *The New Testament*, 64

¹⁹ O'Toole, 'Last Supper', 236

²⁰ Shepherd, 'Last Supper', 73

²¹ Michael Welker, *Was geht vor beim Abendmahl*, München ⁵2015, 55

²² O'Toole, 'Last Supper', 236

²³ J.C. Bette e.a., *Het evangelie naar Marcus*, Studiebijbel, Zaltbommel ²2000, 487

²⁴ Bette, *Het evangelie naar Marcus*, 497

²⁵ J.P. Versteeg, 'Het avondmaal volgens het Nieuwe Testament' in W. van 't Spijker e.a., *Bij Brood en Beker. Leer en gebruik van het heilig avondmaal in het Nieuwe Testament en in de geschiedenis van de westerse kerk*, Goudriaan 1980, 38

²⁶ Versteeg, *Bij brood en Beker*, 38

Volgens Versteeg toont Jeremias overtuigend aan dat het woord ἄρτος *brood* ook gebruikt kan worden als aanduiding van het ongezuurde brood dat bij de Paasmaaltijd gebruikt werd.²⁷ Aan het ontbreken van het paaslam in de beschrijving van de synoptici kan geen argument ontleend worden omdat niet alle momenten in de Paasmaaltijd een parallel vonden in het avondmaal. Het ging slechts om het naar voren halen van die momenten in die maaltijd die bij de instelling van het avondmaal van belang waren.²⁸ Aan het komen van de akker van Simon van Cyrene kan niet ontleend worden dat hij aan het werk was, zeker niet gezien het tijdstip van 09:00 uur. En ten slotte het kopen van het linnen door Jozef van Arimathéa. Tot het 'bereiden' behoorde volgens de Joodse rechtsregels ook het kopen van spijzen. Kopen was dus niet zonder meer verboden op een feestdag.²⁹

Beoordeling - Argumentatie voor & tegen (Paas)maaltijd

Uit bovenstaande argumenten blijkt dat het niet eenvoudig is om een keuze maken. Daarom is het dogmatisch van belang om de beide opties te laten meespreken in de betekenisverlening van Jezus laatste avondmaal. Alle Joodse maaltijden, of ze nu alleen, of met familie, of met vrienden genoten worden zijn religieus, in die zin dat de formele zegenbede gericht aan God over brood en wijn altijd wordt uitgesproken. Als het laatste avondmaal niet een Paasmaaltijd was, dan was het waarschijnlijk een normale Joodse maaltijd met Zijn discipelen, zij het met een speciale waardigheid door Jezus voor een speciaal doel en intentie. Het gebruik van de speciale 'beker der dankzegging' aan het eind van de maaltijd getuigt ten minste van een meer plechtig karakter van het gebeuren.³⁰ Welker concludeert dat het NT twee tradities overlevert, namelijk de traditie die het Avondmaal van Jezus verbindt met het Joodse Paasmaal en de traditie die het laatste avondmaal ziet als een normale Joodse maaltijd.³¹

Teksten (Paas)maaltijd

Belangrijk voor de beantwoording van de hoofdvraag of het laatste avondmaal van Jezus een Paasmaaltijd of een gewone maaltijd was, is het lezen van de oudst bekende overlevering van de instellingswoorden in het NT. Er zijn namelijk twee onafhankelijke beschrijvingen van het laatste avondmaal van Jezus. (Markus 14:22-26 en 1 Corinthiërs 11:23-26). 1 Corinthiërs is door Paulus geschreven rond het jaar 54 of 55, waarbij hij stelt dat hij deze traditie van anderen heeft ontvangen.³² Deze tekst is minstens 15 jaar eerder dan Markus geschreven. Veel wijst erop dat dit bericht van Paulus ook de oudste mondelinge traditie weergeeft. Want na de instellingswoorden volgt, in overeenstemming met de joodse rituelen, de zegen over het brood *vóór* de maaltijd en de zegen over de wijnbeker *na* de maaltijd.³³

1 Corinthiërs 11:23: Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο (...). *Want ik heb van de Heere ontvangen, wat ik u ook heb overgeleverd, dat de Heere Jezus in de nacht waarin Hij werd verraden (...)*³⁴

Deze instellingswoorden van Paulus zijn anders dan van Markus en Mattheus. Paulus schrijft τοῦτό μου ἐστὶν τὸ σῶμα *dit is mijn lichaam* - τοῦτο τὸ ποτήριον ἢ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι *deze drinkbeker is het nieuwe verbond in mijn bloed*. Bij Markus worden deze twee uitspraken als een parallel geformuleerd: τοῦτό ἐστὶν τὸ σῶμά μου *dit is mijn lichaam* - τοῦτο ἐστὶν τὸ αἷμά μου τῆς διαθήκης *dit is mijn bloed van het nieuwe verbond*. Het is waarschijnlijker dat de instellingswoorden in

²⁷ Versteeg, *Bij brood en Beker*, 39

²⁸ Versteeg, *Bij brood en Beker*, 40

²⁹ Versteeg, *Bij brood en Beker*, 41

³⁰ Shepherd, 'Last Supper', 74

³¹ Welker, *Was geht vor beim Abendmahl?*, 56

³² Ehrman, *The New Testament*, 277

³³ Schlink, *Schriften zu Ökumene und Bekenntnis*, 492

³⁴ Herziene Statenvertaling

later instantie zijn aangepast tot een parallel dan dat in een later stadium het parallelisme doorbroken zou zijn.³⁵ Enerzijds verklaart Paulus dat hij overlevert wat hij van de Here ontvangen heeft. Daarmee staan deze inzettingswoorden onder de autoriteit van de verhoogde Here Zelf.³⁶ Anderzijds is het duidelijk dat hij hier op een reeds gevormde traditie inhaakt. Dat Paulus een overlevering citeert blijkt uit de traditionele terminologie en de bijna woordelijke overeenkomst met Lukas.³⁷ Het avondmaalsbericht van Lukas komt grotendeels overeen met de instellingswoorden van Paulus. Het onderscheidt zich echter daarin dat dat door Jezus twee keer de beker wordt aangereikt en twee eschatologische woorden gesproken worden. Had Lukas nog een andere oude overlevering die hij met Paulus overlevering verbonden heeft, of heeft hij op historische wijze geprobeerd om de overlevering van Paulus in het kader van een Paasmaaltijd te stellen?³⁸

Παραδιδόναι, een woord uit de rechtsspraak, kan het beste met *uitleveren* vertaald worden als een samenvatting van het gehele lijden van Jezus. Het woord παραδιδόναι heeft meerdere betekenissen en komt uit de juridische sfeer, waarbij het hier vooral ziet op het via de wet overdragen. (Johannes 19:7). Volgens Schrage is het niet juist om παραδιδόναι te beperken tot een historische beschrijving of het verraad van Judas.³⁹ Welker echter focust sterk op het woord παραδιδόναι 'overgegeven/verraden' als hij het verschil tussen het Avondmaal en het Joodse Paasmaal beargumenteert. Hij stelt namelijk dat de deelnemers aan het Paasmaal extern bedreigd werden, maar intern verbonden zijn – en dat de deelnemers aan het Avondmaal zowel extern bedreigd worden - als zelf verraders zijn.⁴⁰ Het structurele verschil tussen het Christelijk Avondmaal en de Paasmaal is dat de Paasmaal herinnert aan gevaar dat van buiten af komt en Avondmaal herinnert aan het verraad van Jezus. Jezus werd verraden door de Joodse leiders, door de Romeinse overheid, maar ook de Judas en Petrus, ja al de discipelen. En ook verraden door ons vanwege onze onverschilligheid.⁴¹ Dát is voor Welker het verschil tussen het Avondmaal en het Paasmaal. Het 'overgegeven/verraden' moet gezien worden als Gods handelen waarin Hij Jezus aan de mensen overgaf. Daardoor onderscheidt zich het Avondmaal grondig van de Paasmaaltijd. De Paasmaaltijd zag op Gods bescherming bij de uittocht uit Egypte. Bij het Avondmaal is er echter verraad, zelfs van hen die in dichte nabijheid van Jezus leven, ja zelfs de verrader Judas zit aan tafel.⁴²

Beoordeling - Teksten (Paas)maaltijd

Er zijn dus twee beschrijvingen van het laatste avondmaal van Jezus. Niet alle tradities zijn direct uit deze instellingswoorden af te leiden. De bepalende focus van Welker op het woord παραδιδόναι 'overgegeven/verraden' gaat mij te ver. Als eerste komt dat woord twee keer voor in 1 Corinthiërs 11:23, 'Want ik heb van de Heere ontvangen, wat ik u ook heb overgeleverd, dat de Heere Jezus in de nacht waarin Hij werd verraden, brood nam.' Daarbij vraag ik me af of er geen sprake is van verraad rondom de uittocht uit Egypte, en of dat verraad wel het Bijbels theologische argument van het Heilig Avondmaal is. Dat brengt ons tot de vraag in hoeverre we uit de tekstbronnen conclusies kunnen trekken met betrekking tot het Heilig Avondmaal. Schlink komt met een behulpzaam inzicht. Zoals ook de doop niet alleen rust op het doopbevel uit Mattheus 28, maar staat in het grotere geheel van Gods Oudtestamentische daden en de profetische beloften, zo kan zich de vraag over de onderbouwing van

³⁵ Schlink, *Schriften zu Ökumene und Bekenntnis*, 492

³⁶ Wolfgang Schrage, *Der Erste Brief an die Korinther, 1Kor 11,17-14,40*, (EKK), Neukirchen-Vluyn 1990, 31

³⁷ Schrage, *Der Erste Brief an die Korinther, 1Kor 11,17-14,40*, 29

³⁸ Schlink, *Schriften zu Ökumene und Bekenntnis*, 492

³⁹ Schrage, *Der Erste Brief an die Korinther, 1Kor 11,17-14,40*, 31 (hoewel sommigen uitleggers daar anders over denken, zie voetnoot 470)

⁴⁰ Welker, *Was geht vor beim Abendmahl?*, 49

⁴¹ G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek, Een inleiding*, Zoetermeer 2012, 552

⁴² Welker, *Was geht vor beim Abendmahl?*, 52

het Heilig Avondmaal zich niet beperken tot de berichtgeving over het laatste avondmaal van Jezus.⁴³ Met andere woorden, er kan gezocht worden naar het onderliggende bijbels theologische argument onder alle maaltijden van Jezus in het algemeen en zijn laatste avondmaal in het bijzonder.

Na Bijbelse continuïteit (Paas)maaltijd

Een historisch probleem is het zogenaamde *Wiederholungsbefehl*: 'doe dat tot mijn gedachtenis'. Dit wordt ons alleen door Paulus en Lukas overgeleverd.⁴⁴ Het is echter moeilijk voorstelbaar, dat de gemeente na Pasen Jezus laatste avondmaal zonder zijn aanwijzing zou herhalen. Dat Jezus laatste avondmaal een funderingskarakter heeft kan men daarom ook zonder een uitdrukkelijk *Wiederholungsbefehl* afleiden.⁴⁵ De woorden en daden van Jezus tijdens het laatste avondmaal getuigen duidelijker dan alle andere plaatsen in het evangelie van het besef van het unieke van Jezus als persoon en het unieke van zijn missie, zowel in continuïteit met de OT openbaring als met de vervulling van de OT beloften. Het herhalen van dit avondmaal is dan ook veel meer dan een herinnering van een gebeuren uit het verleden. Het ziet vooruit op de toekomst van de voleinding 'totdat Hij komt'.⁴⁶

Bij het laatste avondmaal stond Jezus voor de dood. Het Heilig Avondmaal echter viert de terugblik op Jezus dood. Niet alleen wordt herdacht dat Jezus zijn dood tegemoet ging, maar ook de overwinning op de dood door de gekruisigde, Hij die leeft en Zichzelf blijft geven. Tegelijk met de verhoogde Jezus veronderstelt de viering van het Heilig Avondmaal de uitgieting van de Heilige Geest. Zo behoren niet alleen Jezus laatste avondmaal, maar ook Jezus dood en opstanding alsook de uitstorting van de Heilige Geest aan de voorwaarden van het Heilig Avondmaal van de kerk.⁴⁷

Het laatste avondmaal van Jezus, zoals opgetekend in de evangeliën, is niet gestructureerd om de Exodus te vieren maar is geherinterpreteerd in een manier dat het verbonden werd met de toekomst van het Christendom. Het brood werd het reddende lichaam van Christus, en de wijn zijn bloed – het teken van toekomstige verlossing. Het geofferde lichaam diende om de het wezen van de relatie met het goddelijke te verzekeren, en het geofferde bloed duidde op de kracht van de verzoening. Deze twee symbolisering en afkomstig zijn van de liturgische formuleringen van de eerste Christenen in hun verering van Jezus na zijn dood. Deze formuleringen behoeven echter niet perse op het Paasoffer te duiden maar kunnen ook op een offer in algemene zin wijzen. Omdat het vroege Christendom zich niet primair richtte op de Exodus maakt het mogelijk om te stellen dat zij het laatste avondmaal interpreteerde als een voorafbeelding van toekomstige verlossende ervaringen van de eerste Christenen.⁴⁸

Beoordeling - Na Bijbelse continuïteit (Paas)maaltijd

Als sub conclusie is het argument van Schlink goed bruikbaar. (Dat argument gebruikt hij trouwens ook bij het doopbevel)⁴⁹. Hij stelt dat het onwaarschijnlijk is dat de Christelijke gemeente al direct vanaf het eerste begin het Heilig Avondmaal vierde als dit niet uitdrukkelijk door Jezus zo geboden was.

⁴³ Schlink, *Schriften zu Ökumene und Bekenntnis*, 490

⁴⁴ Schlink, *Schriften zu Ökumene und Bekenntnis*, 492

⁴⁵ Schlink, *Schriften zu Ökumene und Bekenntnis*, 493

⁴⁶ Shepherd, 'Last Supper', 74

⁴⁷ Schlink, *Schriften zu Ökumene und Bekenntnis*, 491

⁴⁸ Bokser, 'Unleavened bread and passover, fest of', 763

⁴⁹ Hoewel het doopbevel vanuit de mond van de opgestane Christus is opgetekend en het Avondmaalsbevel door de aardse Jezus.

Conclusie en evaluatie

De hoofdvraag is of het laatste avondmaal van Jezus een Paasmaaltijd of een gewone Joodse maaltijd was. Het belang daarvan is dat als het een Paasmaaltijd was het ook ons nu wat te zeggen heeft, omdat Jezus dan in die Paasmaaltijd het Heilig Avondmaal heeft ingesteld. Daardoor zou er een duidelijke verbinding liggen tussen de Paasmaaltijd, die de Israëlieten vierden ter herinnering aan de uittocht uit Egypte en het Heilig Avondmaal wat nu de Christelijke gemeente viert. Dan zou het de vraag zijn of wij het Heilig Avondmaal nu niet te veel los maken van het Jodendom en de Paasmaaltijd. Maar stel dat het laatste avondmaal van Jezus een normale Joodse maaltijd was dan ligt die claim, of wij wel voldoende recht doen aan het karakter van de Paasmaaltijd waarin het Heilig Avondmaal zou zijn ingesteld, minder voor de hand.

De vraag of het laatste avondmaal een Paasmaaltijd was, kan niet definitief besloten worden. Wel is aannemelijk dat het komende Pascha volop bij Jezus en zijn discipelen in gedachte was en dat iedere verwijzing van Jezus naar dit Pascha direct herkend werd, of het nu wel of niet specifiek op de Paasmaaltijd zelf was. Het blijkt dat er vanuit de Schrift twee tradities worden overgeleverd. De lijn van Paulus, waaruit blijkt dat het geen Paasmaaltijd was maar een gewone Joodse maaltijd, en de lijn van de synoptici die het laatste avondmaal duidelijk als een Paasmaaltijd beschrijven. Johannes beschrijft het weer als een gewone Joodse maaltijd omdat hij het theologische argument wil benadrukken dat Jezus zelf het Paaslam was. Wat leert ons dat?

Omdat de tekst van Paulus de oudste tekst is, ligt het voor de hand dat het laatste avondmaal van Jezus geen Paasmaaltijd was. Dat de synoptici de laatste avondmaal van Jezus wel als een Paasmaaltijd beschreven, kan te maken hebben met de mondelinge overleveringen. De discipelen zullen na Jezus opstanding zeker gesproken over het laatste avondmaal die Jezus met hen had rond het Paasfeest en over de toespelingen die Jezus maakte met betrekking tot de Paasmaaltijd. Denk aan de beker van de dankzegging en het brood, denk ook aan het gebeuren dat Jezus hen 's middags de opdracht gaf om de maaltijd te bereiden en dat ze 's avonds die maaltijd gezamenlijk genoten hebben. Dat zullen de discipelen in de mondelinge overlevering zeker hebben doorverteld. Zo hebben de (waarschijnlijk niet Joodse) schrijvers Markus, Mattheus en Lukas dat op de best mogelijke manier willen doorgeven aan hun lezers. Paulus, die zelf Jood was en enkele jaren eerder schreef, heeft dat meer vanuit Joods perspectief overgeleverd.

Dan is het de vraag of een Christelijke gemeente vandaag de dag er goed aan doet om een Sedermaaltijd te vieren. Welker gebruikt de twee NT tradities aangaande het laatste avondmaal van Jezus om de verbondenheid en het verschil tussen Christenen en Joden aan te geven. Volgens hem kan het gebruik in de christelijke gemeenten om jaarlijks de Sedermaaltijd te vieren deze continuïteit en discontinuïteit onderstrepen. De Sedermaaltijd, die zowel de oudtestamentische Pascha-traditie als ook de Nieuwtestamentische Avondmaals-overleveringen opneemt, kan de continuïteit van het Joodse en Christelijke herdenkingsmaal duidelijk maken, zonder Pascha en Avondmaal te vermengen.⁵⁰

Goed beschouwd doet de Christelijke gemeente met een Sedermaaltijd twee dingen niet. Zij viert niet echt de Paasmaaltijd zoals de Joden dat deden, want die deden dat ter herinnering van hun uittocht uit Egypte. Zij viert met de Sedermaaltijd ook niet het Heilig Avondmaal omdat dat een instelling van Jezus Christus is die in eerste instantie op zijn lijden zag, maar later ook op zijn dood en opstanding, alsook de uitstorting van de Heilige Geest. Zowel de Paasmaaltijd als het Heilig Avondmaal hebben hun eigen unieke karakter. De regelgeving omtrent de Paasmaaltijd staat in Exodus 12. Gewoonlijk kunnen slaven, vreemdelingen en bijwoners deelnemen aan de maaltijden van de Israëlieten.⁵¹ Eenmaal per

⁵⁰ Welker, *Was geht vor beim Abendmahl?*, 57

⁵¹ M.J. Paul e.a., *Bijbelcommentaar Genesis | Exodus*, (SBOT), Veenendaal 2004, 669

jaar bestaat er echter een uitzondering, tijdens de Paasmaaltijd. Wanneer deze mannen zich laten besnijden, zijn ze welkom om met de Israëlieten (mannen en vrouwen) deel te nemen aan de Paasmaaltijd. Dan zijn ze immers toegevoegd aan de gemeenschap van Israël (Ex. 12:49). Zo heeft ook het Heilig Avondmaal zijn eigen unieke karakter, als een maaltijd waarin de gelovigen door de Geest verbonden zijn met de opgestane Christus. Als de Christelijke gemeente een Sedermaaltijd viert dan is dat niet de Paasmaaltijd volgens de regels van Exodus 12. Het is hoogstens het naspelen van die maaltijd.

Maar wat zou dan die Sedermaaltijd bij de Christelijke gemeente nog wel doen? De Sedermaaltijd kan de verbinding zijn tussen Joden en niet-Joden. Het kan de verbinding zijn tussen het Jodendom, waaruit Christus voortkwam en het Christendom wat in Christus volgde. In de Sedermaaltijd kunnen we elkaar door middel van de seder-riten bevragen. Jezus heeft in zijn leven wel jaarlijks de Paasmaaltijd gevierd, maar tegelijkertijd stijgt dat wat Jezus deed in het laatste avondmaal boven de tekenen van de Paasmaaltijd uit. Hij *gebruikt* in het laatste avondmaal die tekenen, de beker van de dankzegging en het brood.

Toch blijft de vraag wat de Christelijke gemeente nu eigenlijk doet bij een Sedermaaltijd. Stel nu eens andersom, stel dat Joden ergens een zaal huren en het Heilig Avondmaal gaan naspelen om in gesprek te komen met Christenen. Dan zouden wij als Christenen zeggen dat dit geen Heilig Avondmaal is omdat dit in het midden van de Christelijke gemeente haar unieke plaats heeft. Dat argument geldt ook voor de Paasmaaltijd. Is daarmee de Sedermaaltijd binnen Christelijke context een opening voor het gesprek met Joden of is het juist een belemmering? Als Joden ergens het Heilig Avondmaal zouden vieren om met Christenen in gesprek te komen dan zou dit ook een belemmering kunnen zijn omdat het geen recht doet aan de waardigheid en inzet van het Heilig Avondmaal.

Omdat het niet duidelijk is of het laatste avondmaal van Jezus een Paasmaaltijd was en de argumenten tenderen naar de optie dat het een gewone maaltijd was, is het verstandig om een duidelijk verschil te laten tussen het Heilig Avondmaal en de Paasmaaltijd. Gezamenlijk een maaltijd houden met Joden en Christenen is goed, maar we dienen voorzichtig om te gaan met de aan ons - en aan hen bevolen heilige maaltijden. Het naspelen van een dergelijke maaltijd lijkt daarmee ongepast.

Het wordt anders als Joden Christenen uitnodigen om als gast deel te nemen aan hun Paasmaaltijd binnen het gezin, of als Christenen Joden uitnodigen om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal binnen de gemeente. Dan ontstaan er weer andere vragen, maar niet de vraag over de heilige maaltijden zelf.